

ՋԵՆՖԻՐԱ ԹՈՒՄԱՅԱՆ

ՀՊՏՀ միկրոէկոնոմիկայի և ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու

ԳԱՅԱՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ միկրոէկոնոմիկայի և ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու

ՄԱՐԻՆԱ ՏՈՆՈՅԱՆ

ՀՊՏՀ միկրոէկոնոմիկայի և ձեռնարկատիրական գործունեության կազմակերպման ամբիոնի դասախոս

ԷՄՄԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՊՏՀ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ամբիոնի ասիստենտ, տնտեսագիտության թեկնածու

ՀՀ ՈՐՈՇ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Սույն հոդվածում վերլուծության է ենթարկվում է որոշ ապրանքային շուկաներում տնտեսական մրցակցության իրավիճակը: Նման վերլուծությունը նպատակ ունի ներկայացնելու համապատասխան ապրանքային շուկայում յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի իրացման ծավալները, փայտաբաժինը շուկայում և շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանը:

Հիմնաբառեր. սահմանային արդյունավետություն, կարգավորվող մրցակցություն, իրացման ծավալներ, ապրանքային շուկա, շուկայական փայտաբաժին, շուկայի կենտրոնացվածության աստիճան

Շուկայական տնտեսության պայմաններում յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի ձեռնարկատիրական գործունեության հաջողությունը նախևա-

ռաջ կախված է այն բանից, թե որքանով է նա ուսումնասիրել մրցակցության կանոնները, պայմանները, դրա դրսևորման ձևերը: Ջարգացած շուկայական համակարգով երկրներում մրցակցության պաշտպանության քաղաքականությունը տնտեսական քաղաքականության որոշիչ գործոններից մեկն է: Ժամանակակից շուկային բնորոշ է կարգավորվող մրցակցությունը: Դա մի մեխանիզմ է, որի օգնությամբ արտադրության և սպառման տարերային փոխազդեցությունը վերածվում է օպերատիվորեն գործող փոխկախված համակարգի:

Տնտեսական մրցակցությունը շուկայական տնտեսության մասնակիցների միջև ապրանքների իրացման կամ ձեռքբերման առավել նպաստավոր պայմանների ապահովմանն ուղղված տնտեսական գործունեություն է, ինչի արդյունքում օբյեկտիվորեն սահմանափակվում են ապրանքների շրջանառության ընդհանուր պայմանների վրա մրցակիցներից յուրաքանչյուրի միակողմանիորեն ազդելու հնարավորությունները: Մրցակցությունը պայքար է ապրանքի առք ու վաճառքի լավագույն պայմանների համար, որտեղ հաղթում են առավել արդյունավետ գործող մասնակիցները: Մրցակցությունը շուկայի՝ որպես տնտեսական համակարգի ամենակարևոր բաղկացուցիչ մասն է, քանզի դրա շնորհիվ շուկայի «անտեսանելի ձեռքը», տնտեսական հարաբերությունների ամեն մի մասնակցի շահը հետապնդելով, թույլ է տալիս թողարկել տնտեսական բարիքներ, որոնք անհրաժեշտ են հասարակությանը:

Շուկայական տնտեսությունում, որպես մրցակցային պայքարի մասնակիցներ, հանդես են գալիս, նախևառաջ, ֆիրմաները, որոնք պայքարում են շուկայում ապրանքների առք ու վաճառքի համար: Ապրանքային շուկան տվյալ երկրի տարածքում որոշակի ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների շրջանառության ոլորտն է, որի սահմաններն որոշվում են գնորդի կողմից համապատասխան տարածքում ապրանքի ձեռքբերման տնտեսական հնարավորություններով ու նպատակահարմարությամբ:

Տնտեսական մրցակցության իրավիճակի վերլուծությունը նպատակ ունի ներկայացնելու համապատասխան ապրանքային շուկայում յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի իրացման ծավալները, նրա փայաբաժինը շուկայում և շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանը:

Ապրանքային շուկաների կենտրոնացվածության աստիճանի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք շուկաներում դրանց մասնակիցներից առնվազն երկուսը կամ երեքը ձեռք են բերել համատեղ շուկայական իշխանության ներուժ (աղյուսակ 1)¹:

Ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից, ներկայացված 11 ապրանքային շուկաներից 10-ում կենտրոնացվածության աստիճանը բավականին մեծ է (առաջին երկու սուբյեկտների մասնաբաժինը՝ 50, առաջին երեքինը՝ 70 տոկոսից): Ընդ որում, 11 ապրանքային շուկաներից 8-ում առաջին երեք սուբյեկտների մասնաբաժինը մեծ է 80 տոկոսից: Սա վկայում է այդ ապրանքային շուկաներում երկու կամ երեք տնտեսավարող սուբյեկտների համատեղ շուկայական իշխանություն ունենալու մասին: Շուկաներից ինը ընդգրկում են պարենային ապրանքներ (ներառյալ՝ ոգելից խմիչքներ ու ծխախոտ): Կենտրոնացվածության աստիճանն առավել բարձր է տնտեսության հենց այս ճյուղում:

¹ Ստորև բերված աղյուսակները կազմվել են ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի ապրանքային շուկաների տնտեսական մրցակցային իրավիճակի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա (2009-2014 թթ.):

Աղյուսակ 1

Առանձին ապրանքային շուկաների կենտրոնացվածության աստիճանը

h/h	Ապրանքային շուկա	Իրացման ընդհանուր ծավալում խոշոր տնտեսավարող սուբյեկտների բաժինը (%)		
		առաջինը	առաջին երկուսը	առաջին երեքը
1	2	3	4	5
1	Կերակրի և տեխնիկական աղ	99.99	100	-
2	Գարեջուր	74.62	99.53	99.56
3	Հանքային ջրերի շշալցում	37.10	57.40	74.80
4	Սուրճ	34.86	55.50	72.00
5	Զովագուցիչ ջրեր	66.41	87.01	88.15
6	Ծխախոտ	39.74	75.22	84.17
7	Կոնյակ	83.60	91.10	95.10
8	Փրփրուն գինի և շամպայն	84.70	91.10	95.30
9	Պաղպաղակ	38.60	73.70	86.30
10	Գաջ	55.70	100	-
11	Դեղորայք	12.67	22.95	28.83

Ուսումնասիրված ապրանքային շուկաներում տնտեսավարող սուբյեկտների շուկայական իշխանության մասին են վկայում աղյուսակ 2-ի տվյալները: Այսպես՝ շուկաներից հինգն ունեն ոչ ավելի, քան տասը մասնակից, երկու ապրանքային շուկաները (գաջի, կերակրի ու տեխնիկական աղի)՝ երկուական մասնակից: Տասնմեկ ապրանքային շուկաներից տասում առկա են գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներ: Պարենային ապրանքների (ներառյալ՝ ոգելից խմիչքներ և ծխախոտ) բոլոր ինն ապրանքային շուկաներում առկա են գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտներ:

Աղյուսակ 2

Առանձին ապրանքային շուկաներում տնտեսավարող սուբյեկտների թիվը, գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտների առկայությունը

h/h	Ապրանքային շուկա	Միջակցող տնտեսավարող սուբյեկտների թիվը	Գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտների առկայությունը +/- բացակայությունը -/+
1	2	3	4
1	Սուրճ	20	+
2	Գարեջուր	5	+
3	Գաջ	2	+
4	Կերակրի և տեխնիկական աղ	2	+
5	Զովագուցիչ ջրեր	54	+
6	Ծխախոտ	12	+
7	Կոնյակ	17	+
8	Փրփրուն գինի և շամպայն	6	+
9	Պաղպաղակ	8	+
10	Դեղորայք	77	-
11	Հանքային ջրերի շշալցում	20	+

Սուրճի ապրանքային շուկայում բացահայտվել է գերիշխող դիրք ունեցող մեկ տնտեսավարող սուբյեկտ, սակայն ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի կողմից դրա վերաբերյալ որոշում չի կայացվել, քանի որ ուսումնասիրության պահին տվյալ սուբյեկտը լուծարված է եղել: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ կենտրոնացվածության ցուցանիշները (համապատասխանաբար՝ 56 և 72 տոկոս) չեն բացառում շուկայական իշխանությամբ օժտված տնտեսավարող սուբյեկտների առկայությունը: Բացի նշված շուկաներից, ուսումնասիրվել են նաև հանքային ջրերի արդյունահանման յոթ ապրանքային շուկաներ, որոնցում 100 տոկոս մասնաբաժնով գերիշխող դիրք գրավող են ճանաչվել հինգ տնտեսավարող սուբյեկտներ:

Հետազոտված շուկաներից կենտրոնացվածությունը մեծ է այն շուկաներում, որտեղ գործում են այնպիսի տնտեսավարող սուբյեկտներ, որոնք ԽՍՀՄ տարիներին կառուցվել են որպես խոշոր մասնագիտացված կազմակերպություններ և կոչված են եղել ամբողջովին բավարարելու ոչ միայն Հայաստանի պահանջարկը, այլև միութենական պահանջարկի զգալի մասը: Ներկայումս, զրկված լինելով նախկին շուկաների մեծ մասից, նման կազմակերպությունները հիմնականում աշխատում են ներքին շուկայում (գարեջրի, գաջի, կոնյակի, շամպայն-գինիների գործարանները, աղի կոմբինատը): Այդ մասին է վկայում և վերը բերված աղյուսակը, ըստ որի ակնհայտ է, որ նշված շուկաներում առկա են գերիշխող դիրք գրավող տնտեսավարող սուբյեկտներ, ընդ որում՝ առավել մեծ իրացման ծավալներ ունեցող մեկ սուբյեկտի մասնաբաժինը տատանվում է 55,7–99,9 տոկոսի, իսկ առաջին երեք խոշոր սուբյեկտներինը՝ 95,1–99,9 տոկոսի միջև: Տեղական արտադրության վրա հիմնված ապրանքային այդ շուկաների կենտրոնացվածության բարձր աստիճանը մասամբ պայմանավորված է շուկայի մուտքի մի շարք խոչընդոտներով՝

- արդեն իսկ հագեցված շուկայում մեծ կապիտալ ծախսեր կատարելու անհրաժեշտությամբ.
- կապիտալի պտույտի դանդաղությամբ (հետզնման երկարատև ժամկետի առկայությամբ).
- տնտեսության իրական հատվածի համար փոխառու միջոցների դժվարիասանելիությամբ և այլն:

Ի տարբերություն տեղական արտադրությամբ ստեղծված ապրանքային շուկաների, ներկրման հաշվին ձևավորված ապրանքային շուկաներում կենտրոնացվածության աստիճանը համեմատաբար ցածր է: Այսպես՝ այդպիսի շուկաներից չորսում չկան գերիշխող դիրք գրավող տնտեսավարող սուբյեկտներ, առավել մեծ իրացում ունեցող մեկ սուբյեկտի մասնաբաժինը տատանվում է 15,7 – 82,5 տոկոսի միջև, իսկ առաջին երեք խոշոր սուբյեկտներինը՝ 35,5 – 95,5 տոկոսի սահմաններում: Ներկրման վրա հիմնված ապրանքային շուկաներում կենտրոնացվածության աստիճանի ցածր լինելը հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տվյալ շուկաները հիմնված են արագ շրջանառվող և կայուն շահութաբերություն ապահովող առևտրային կապիտալի վրա: Շուկայի հասանելիության աստիճանն, այնուամենայնիվ, բարձր է, և երկրի արտաքին առևտրային ռեժիմն ազատական է: Այդ է պատճառը, որ ներկրման վրա հիմնված՝ ուսումնասիրված ապրանքային շուկաներում տնտեսավարող սուբյեկտ-մասնակիցների քանակն անհամեմատ ավելի մեծ է, քան արտադրության վրա չհիմնված շուկաներում:

Ուսումնասիրված ապրանքային շուկաներից միայն մեկում (դեղորայքի)

չկան գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներ: Դեղորայքի շուկայում կենտրոնացվածության աստիճանի ցածր մակարդակը (առաջին երկու և առաջին երեք սուբյեկտների մասնաբաժինները կազմում են, համապատասխանաբար՝ 23 և 29 տոկոս) վկայում է շուկայի մրցակցային լինելու մասին:

ՀՀ-ում այսօր արտադրվում է ավելի քան 450 դեղատեսակ, և արտադրանքի գրեթե կեսն արտահանվում է ԱՊՀ երկրներ: Արտադրված դեղերի տեսականին ու քանակն ապահովում են հանրապետության կարիքների գրեթե 10 տոկոսը, այն դեպքում, երբ ռազմավարական առումով պաշտպանված է համարվում այն երկիրը, որը կարողանում է գոնե 20 տոկոսի չափով ապահովել իր պահանջը:

Շուկայում գրանցված են 12 լիցենզավորված դեղարտադրողներ և 178 ներմուծող կազմակերպություններ:

Դեղագործական արտադրանքի ներմուծման ծավալները ՀՀ-ում գերազանցում են արտահանման ծավալները: Մասնավորապես՝ 2013 թ. արտահանման ծավալը ավելացել է ընդամենը 10.6 տոկոսով, իսկ ներմուծմանը՝ 15.9 տոկոսով:

Մի շարք պարենային ապրանքային շուկաների առաջատար սուբյեկտներ և մրցակցային իրավիճակը բնութագրող առանձին ցուցանիշներ ներկայացված են աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3

Պարենային ապրանքային շուկաներ

Խ/Խ	Ապրանքային շուկա	Առաջատար դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտ		Ապրանքային շուկայի մասնակիցների թիվը	Կենտրոնացվածության աստիճանը	
		անվանումը (%)	բաժինը		տոկոսը	աստիճանը
1.	Շաքարավազ	«Ալեքս Գրիգ» ՍՊԸ	99.99	6	99.99	բարձր
2.	Արևածաղկի և եգիպտացորենի բուսական յուղ (ծեթ)	«Ալեքս Գրիգ» ՍՊԸ	37.5	36	63.8	միջին
3.	Ձիթապտղի բուսական յուղ (ծեթ)	«Վեգեքոն» ՍՊԸ	66.0	14	88.0	բարձր
4.	Կարագ	«Ալեքս Գրիգ» ՍՊԸ	35.04	20	67.59	միջին
5.	Բնական հյութեր	«Սարգիս Կարոլինա» ՍՊԸ	26.9	28	57.6	միջին
6.	Բրինձ	«Ալեքս Գրիգ» ՍՊԸ	33.6	27	62.8	միջին
7.	Ցորենի ալյուր	«Ալեքս Գրիգ» ՍՊԸ «Մանանագրեյն» ՍՊԸ	47.3 34.4	51	87.6	բարձր
8.	Պահածոյացված ձիթապտուղ	«Վեգեքոն» ՍՊԸ	56.3	21	89.0	բարձր
9.	Սառեցված ձկներ	«Սոկրոնաթ» ՍՊԸ	33.55	20	62.4	միջին
10.	Խտացրած կաթ	«Ֆելիքս Սարգ» ՍՊԸ	40.1	17	74.0	բարձր
11.	Մայրնեգ	«Մելիքա ՋՄ» ՍՊԸ	52.8	20	87.3	բարձր
12.	Հավի ձու՝ կճեպով	«Արաքս թռչնաբուծական ֆաբրիկա» ՓԲԸ և «Երևանի թռչնաբուծական ֆաբրիկա» ԲԲԸ	29.2	6	80.6	բարձր
		«Լուսակերտի տոհմային թռչնաբուծական ֆաբրիկա» ՍՊԸ	26.1			

Այսպես՝ 12 պարենային ապրանքների շուկաներից 7-ի կենտրոնացվածության աստիճանը 74.0–99.99 տոկոսի սահմաններում է: Ուսումնասիրված շուկաներում մասնակիցների թիվը տատանվում է 6-ից («Հավի ձու՝ կճեպով» և «Շաքարավազ» ապրանքային շուկաներ) մինչև 51-ը («Ցորենի ալյուր» ապրանքային շուկա): Դրանցից 5-ը միջին կենտրոնացված են՝ 57.6–67.6 տոկոս, իսկ մասնակիցների թիվը՝ 20-ից («Կարագ» և «Սառեցված ձկներ» ապրանքային շուկաներ) մինչև 36 («Արևածաղկի և եգիպտացորենի բուսական յուղ (ծեթ)» ապրանքային շուկա): Ապրանքային շուկաներից 11-ում գործում են գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներ, ընդ որում՝ մեկ ապրանքային շուկայում՝ երկու տնտեսավարող սուբյեկտ («Ցորենի ալյուր» ապրանքային շուկա), իսկ մեկ ապրանքային շուկայում երկու տնտեսավարող սուբյեկտներ միասին են գերիշխող դիրք զբաղեցնում:

Գարեջրի ապրանքային շուկայի հիմնական ծավալն ապահովվում է խոշոր արտադրող ընկերությունների՝ «Երևանի գարեջուր» ՓԲԸ-ի (59.39%), «Գյումրի գարեջուր» ՍՊԸ-ի (21.99%) և «Կոտայք» գարեջրի գործարան (18.3%) ՍՊԸ-ի կողմից:

2014 թ. տվյալներով գարեջրի ներկրման ծավալները կազմել են 2.715.208.3 լիտր, արտադրության ծավալները՝ 19.830.638.5 լիտր, արտահանման ծավալները՝ 2.341.338 լիտր:

«Հավի ձու՝ կճեպով» ապրանքային շուկայում գործող 3 խոշոր տնտեսավարող սուբյեկտներ՝ «Լուսակերտի տոհմային թռչնաֆաբրիկա» ՍՊԸ (գերիշխող), «Արզնու տոհմային ԹՏԽ» ԲԲԸ և «Երևանի թռչնաբուծական ֆաբրիկա» ԲԲԸ, իրենց համաձայնեցված գործողություններով «Հավի ձու՝ կճեպով» ապրանքային շուկայում արհեստականորեն բարձրացնում են հավի ձվի գները:

2010 թ. արտադրվել է 32,5 հազ. տ, 2011 թ.՝ 72,2 հազ. տ, 2012 թ.՝ 69,3 հազ. տ շաքար: Շաքարի պահանջարկը 2010 թ. կազմել է 14,9 հազ. տ, 2011 թ.՝ 99.6, իսկ 2012 թ.-ին՝ 91.3 հազ. տ²:

Աղյուսակ 4-ում դիտարկվել են 2012–2013 թթ. ներմուծման ծավալները:

Աղյուսակ 4

Շաքարի ներմուծման ծավալները

			2012	2013
1	քանակ	հազ. տ	82.4	79.7
2	մաքսային արժեք	մլն դոլար	51.3	40.5

2013 թ. ներմուծման ծավալները նվազել են 3.2%-ով, 1 կգ-ի արժեքը նվազել է 48 դրամով, իսկ մանրածախ գինը՝ 54 դրամով: Հիմնական ներկրումներն իրականացվել են Գերմանիայից, Ավստրիայից, Բելգիայից և Իսրայելից³:

ՀՀ-ում շաքարավազի արտադրությամբ զբաղվող միակ խոշոր ընկերությունը «ԼուսԱստղ շուգրն» է՝ Ախուրյանի շաքարի գործարանը: 2012-ին արտահանվել է 400 տ՝ 296.5 հազ. դոլար, իսկ 2013-ին՝ 899.2 տ՝ 555.4 հազ. դոլար մաքսային արժեքով շաքար:

² Տե՛ս ՀՀ վիճակագրական տարեգրքերի ՀՀ արտաքին առևտրի մաքսային վիճակագրությունը 2012-2013 թթ.:

³ Տե՛ս <http://agro.am/index.php>

Մասնաճյուղի շուկայում գերիշխող է (իրացման 40%-ից ավելին) «Գեղարդ մասնաճյուղի կոմբինատ» ՍՊԸ-ն, որն արտադրում է մասնաճյուղի լայն տեսականի: Այն ունի սեփական, այսպես կոչված, «խանութներ անիվների վրա», որտեղ վաճառվում է ընկերության արտադրանքի ողջ տեսականին: Դրանք տեղակայված են ամենուրեք ու տեղադրման տեսանկյունից մատչելի են գնորդին: Բացի դրանից, ընկերությունն ունի սեփական մեքենաներ, որոնց միջոցով ապրանքը մատակարարվում է առևտրի կետերին:

2010 թ. իրացվել է 128,4 հազ. տ, 2011 թ.՝ 130,4 հազ. տ, 2012 թ.՝ 133,3 հազ. տ, իսկ 2013 թ.՝ 137.6 հազ. տ. կենդանի քաշով միս, ինչը 12.7%-ով ավելի է 2012 թ. ցուցանիշից: Փաստացի սպառման պահանջարկի բավարարման գործում նշանակալից է եղել ներմուծումների դերը: Մեկ տոննա մասնաճյուղի մանրածախ և ներկրման գների տարբերությունն անցած տասը տարիներին աճել է 401 հազար դրամով, իսկ սպառողները կորցրել են 47,9 մլրդ դրամ:

Այժմ ներկայացնենք ՀՀ կաթնամթերքի շուկա ներմուծված տեսականու քանակական և գումարային տվյալները և վերլուծենք դրանք:

Աղյուսակ 5

ՀՀ կաթնամթերքի տեսականու ներմուծումը քանակական տվյալներով 2005-2013 թթ.⁴

(տոննա)

Կաթնամթերքի տեսակը	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013
Կաթ և սերուցք	187,6	262,1	284,1	282,4	333,6	344,6	377,1	431,1
Կաթ և սերուցք, խտացրած կաթի փոշի	3649,3	3123,9	4946,3	3211,8	4007,1	3827,4	3130	2664,1
Թան, սերուցք, մածուկ, կեֆիր	728,6	673,6	643	754,2	721,6	1111,6	888,1	1178,5
Կաթնային շիճուկ	55,5	0,2	21,6	25,3	137,5	234	330,8	594,5
Կարագ, կաթնային մածուկներ	4039,5	2644,8	2051,9	4581,2	1783,2	3058,5	4540,2	4749,0
Պանիր և կաթնաշոռ	546,8	696,6	880,8	759,9	569,5	725,8	1019,2	1243,7
Ընդամենը	9207,6	7401,4	8827,9	9615,3	7552,5	9301,9	10285,2	10860,9

Աղյուսակ 6

ՀՀ կաթնամթերքի տեսականու ներմուծումը գումարային արտահայտությամբ 2005-2013 թթ.⁵

(հազար ԱՄՆ դոլար)

Կաթնամթերքի տեսակը	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Կաթ և սերուցք	153.8	207.9	273	375.5	447.1	496.2	565.1	528.6	964.2
Կաթ և սերուցք, խտացրած կաթի փոշի	5206.1	4509.8	9381.6	7086.1	7972.9	9724.3	9421.5	7136.0	8578.5
Թան, սերուցք, մածուկ, կեֆիր	1002.4	964.3	1079.7	1539.5	1215.5	2077.6	1683.9	1684.3	2610.1
Կաթնային շիճուկ	59	1	28.5	30.3	197	339.4	493.8	681.1	927.6
Կարագ, կաթնային մածուկներ	6097	4938.1	5109.7	13539.3	5602.9	9305.2	14444.2	21403.7	20105.1
Պանիր և կաթնաշոռ	1294.7	2076.4	3114.2	4351.7	3186.4	3836.1	5594	5433.9	6758.9
Ընդամենը	13813	12797.5	18986.7	26922.4	18621.8	25778.6	32202.3	36867.6	39944.4

⁴ ՀՀ ԿԱ մաքսային պետական կոմիտե, Տարեկան տեղեկագիր (2005–2013 թթ.):

⁵ Նույն տեղում:

Ինչպես երևում է աղյուսակներից, համեմատաբար մեծ քանակությամբ ներմուծվում են կաթ և սերուցք, խտացրած կաթի փոշի, կարագ, կաթնային մածուկներ: Նշենք, որ ՀՀ ներմուծվող հիմնական ապրանքատեսակը կաթի փոշին է, որը կաթ վերամշակող և կաթնամթերք արտադրող ընկերություններին ապահովում է հումքով: Դրա ներմուծման ծավալների անկման տեմպեր են նկատվել 2006 թ., 2008 թ., 2011 թ. և 2012 թ.: Առավելագույն աճի ցուցանիշ է գրանցվել 2011 թ.՝ 158.3%: Կարագի ներմուծումը 2006 թ. կազմել է 65.5%, 2007 թ.՝ 77.6%: 2008 թ. ներմուծման ծավալներն աճել են 2.2 անգամ, սակայն 2009 թ. նվազել են 2.5 անգամ, որից հետո դարձյալ աճ է արձանագրվել: Ամբողջ ներմուծումը հիմնականում կատարվում է Ռուսաստանից, Ուկրաինայից, Բելառուսից: Նշենք, որ, ունենալով բավականին բարձր որակի պանրի տեսականի, ներմուծում ենք ԵՄ երկրների պանիրներ, ինչը, իհարկե, բացասաբար է ազդում թե՛ տնտեսության, թե՛ տեղական արտադրության վրա: Ուստի անհրաժեշտ է մշակել նոր տեխնոլոգիաներ և մեխանիզմներ պանրի արտադրության զարգացման նպատակով:

Աղյուսակ 7

ՀՀ կաթնամթերքի արտահանումը քանակական տվյալներով 2006-2013 թթ.⁶

(տոննա)

Կաթնամթերքի տեսակը	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Կաթ և սերուցք		0.2						
Կաթ և սերուցք, խտացրած կաթի փոշի		2.6	9.7	0.7	0.6	34.4	154.4	441.7
Թան, սերուցք, մածուն, կեֆիր	1.6	3.3	5.3	4.5	7	0.6	7.5	17.3
Կաթնային շիճուկ	0.06	0.1	0.2	0.2	0.4		10.0	66.3
Կարագ, կաթնային մածուկներ	932.8	567.1	473.8	336.7	496.4	440	903.6	1541.2
Պանիր և կաթնաշոռ	934.4	573.3	489	342.2	503.7	474.5	1065.6	2066.5

Աղյուսակ 8

ՀՀ կաթնամթերքի արտահանումը գումարային տվյալներով⁷

(հազ. ԱՄՆ դոլար)

Կաթնամթերքի տեսակը	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Կաթ և սերուցք			2.0						
Կաթ և սերուցք, խտացրած կաթի փոշի	0.1		10.2	31.6	2.6	3	140.9	414.5	2016.3
Թան, սերուցք, մածուն, կեֆիր	8.5	3.8	9.5	19.0	17	12	6	14.7	30.7
Կաթնային շիճուկ		0.4	1.3	2.3	1	0.3		0.3	137.4
Կարագ, կաթնային մածուկներ	3260.6	1575.9	1142.1	1421.1	1112	1688	1854.9	2335.4	4610.1
Ընդամենը	3268.5	1580.1	1165.1	1474	1133	1703	2001.8	2764.9	6794.5

⁶ Նույն տեղում:

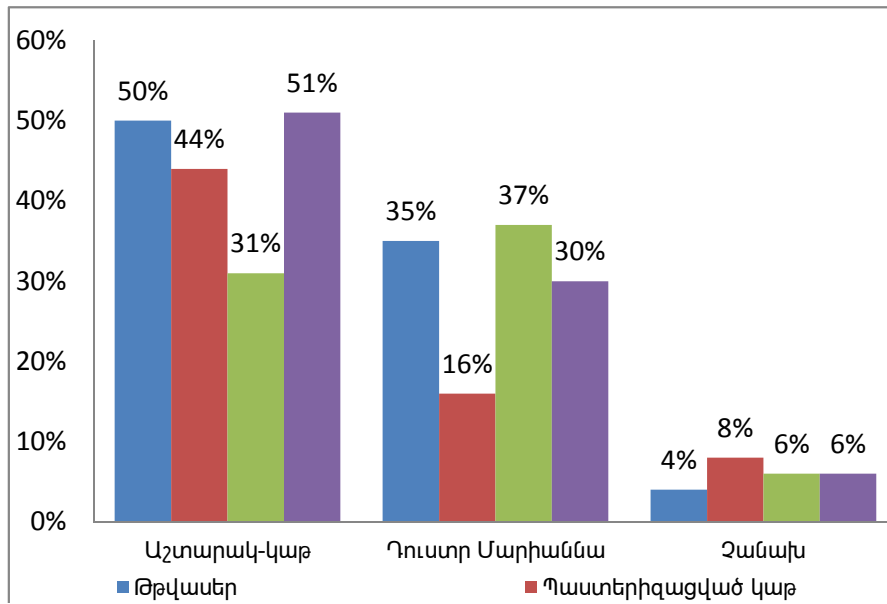
⁷ Նույն տեղում:

Աղյուսակ 7-ից և 8-ից պարզ երևում է, որ կաթնամթերքի արտահանման մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունի պանիրը, որն ապահովում է արտահանման մոտ 98%-ը: 2005 թ. արտահանման ծավալներն աճել են՝ 2.2 անգամ, աճ է արձանագրվել նաև 2010–2013 թթ.: Մնացած տարիներին պանրի արտահանման խոշոր աճ չի նկատվել: Մյուս՝ թան, սերուցք, մածուն, կեֆիր ապրանքատեսականու ծավալները 2007 թ., 2008 թ., 2009 թ. աճել են՝ համապատասխանաբար կազմելով 207%, 159%, 154%, սակայն 2010 թ. արտահանման ծավալները սկսել են նվազել: ՀՀ արտադրանքի 83–85% արտահանվում է Ռուսաստան, Ուկրաինա, իսկ Վրաստան՝ 0.1-11%: Պետք է նշել, որ արտաքին շուկայում ՀՀ արտադրանքը որակական հատկանիշներով չի համապատասխանում միջազգային չափորոշիչներին, ուստի արտահանվող արտադրանքը մրցունակ չէ: Կարծում ենք՝ հնարավոր է գտնել շուկաներ, որտեղ հայկական արտադրանքը կունենա հարաբերական առավելություն:

Ինչ վերաբերում է կաթնամթերքի արտադրությանը, ապա դրանով զբաղվում են «Աշտարակ-կաթ» ՓԲԸ, «Ղուստր Մարիաննա» ՍՊԸ, «Չանախ» ՍՊԸ, «Թամարա» ՍՊԸ, «Դիլի» ՍՊԸ, «Բիո կաթ» ՍՊԸ, «Արզնի կաթ» ՍՊԸ, «Էջմիածին» ՍՊԸ և այլ ընկերություններ, որոնք իրենց արտադրանքի լայն տեսականիով ներկայանում են հայկական շուկայում, սպառողն ունի ընտրության մեծ հնարավորություն, ինչը խոսում է մրցակցային դաշտի մասին: Նշված կազմակերպությունները արտադրում են պաստերիզացված կաթ, թթվասերներ, տարբեր յուղայնությամբ մածուն, կաթնաշոռ, յոգուրտներ, ըմպելի յոգուրտներ, կեֆիրներ, պանրի լայն տեսականի, կարագ, պաղպաղակ և այլն: Այս կազմակերպությունների արտադրությունը կազմում է սննդարդյունաբերողների արտադրանքի ընդհանուր ծավալի մոտ 15%-ը:

ՀՀ-ում 2011–2013 թթ. արտադրված կաթնամթերքի քանակը, ընդհանուր առմամբ, գերազանցում է նախորդ տարվա ցուցանիշը, բացառություն է կազմում միայն թթվասերի արտադրությունը, որը նվազել է 9.2 %-ով: Այժմ ներկայացնենք, թե այս ոլորտում որ կազմակերպություններն են զբաղեցնում գերիշխող դիրք, և թե որքան է նրանցից յուրաքանչյուրի մասնաբաժինը շուկայում: Այսպես՝ «Թթվասեր», «Պաստերիզացված կաթ», «Մածուն և քամած մածուն» և «Կաթնաշոռ» ապրանքային շուկաներում իրացման առավել մեծ ծավալներ ունեն «Աշտարակ-կաթ» ընկերությունը. համապատասխանաբար՝ 50%, 44%, 31%, 51%, «Ղուստր Մարիաննա» ընկերությունը. համապատասխանաբար՝ 35%, 16%, 36%, 30%, «Չանախ» ընկերությունը. համապատասխանաբար՝ 4%, 8%, 6%, 6% բաժիններով (գծապատկեր 1):

Նշենք, որ և՛ «Թթվասեր», և՛ «Կաթնաշոռ» ապրանքային շուկաներում գործում են 9 տնտեսավարող սուբյեկտներ, «Պաստերիզացված կաթ» ապրանքային շուկայում՝ 37 տնտեսավարող սուբյեկտներ, որոնցից 7-ը ներկրողներ են, տվյալ շուկան համարվում է միջին կենտրոնացված, «Մածուն և քամած մածուն» ապրանքային շուկայում մածուն արտադրվում և իրացվում է 9 տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից: Գյուղացիական տնտեսությունների՝ մածունի իրացման ընդհանուր ծավալը կազմում է 4,5%:

Փճապատկեր 1. *Պերիշխող դիրք ունեցող կազմակերպությունների տեսակարար կշիռն ըստ մի քանի ապրանքատեսակների իրացման ծավալների*

Այժմ ներկայացնենք մի շարք ոչ պարենային ապրանքային շուկաների առաջատար սուբյեկտների մրցակցային իրավիճակը բնութագրող առանձին ցուցանիշներ (աղյուսակ 9):

Աղյուսակ 9

Ոչ պարենային ապրանքային շուկաներ

h/h	Ապրանքային շուկա	Առաջատար դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտ		Ապրանքային շուկայի մասնակիցների թիվը	Կենտրոնացվածության աստիճանը	
		անվանումը	բաժինը (%)		տոկոսը	աստիճանը
1.	Լամինացված մանրահատակ	«Իմքս-գրուպ» ՍՊԸ	20.8	54	42.6	ցածր
2.	Ջրի սառեցման-տաքացման սարքեր	«ՄԳԱ Վոթըր» ՍՊԸ	47.03	40	67.27	միջին
3.	Մարդատար ավտոմեքենաների նոր անվադողեր	«Բելլոս» ՍՊԸ	26.29	36	66.69	միջին
		«Մեծանիվ» ՍՊԸ	22.18			
		«Ավտոշեն» ՍՊԸ	18.22			
4.	Պատի երեսպատման սալիկներ	«Իմքս-գրուպ» ՍՊԸ	26.2	23	53.3	միջին
5.	Հատակի երեսպատման սալիկներ	«Իմքս-գրուպ» ՍՊԸ	28.6	24	50.8	միջին
6.	Դիզելային վառելիք	«Ֆլեշ» ՍՊԸ	47.3	7	95.1	բարձր
		«Սիթի Պետրոլ-գրուպ» ՍՊԸ	40.8			
7.	Բենզին	«Ֆլեշ» ՍՊԸ	42.3	5	93.9	բարձր
		«Սիթի Պետրոլ-գրուպ» ՍՊԸ	41.8			

Բենզինը և դիզելային վառելիքն ամբողջությամբ ներկրվում են հանրապետություն: Բենզինի ներկրման 80 տոկոսից ավելին բաժին է ընկնում երկու խոշոր ընկերությունների՝ «Ֆլեշ» ՍՊԸ և «Պետրոլ Սերվիս» Ա/Կ, որոնք էլ համարվել են գերիշխող դիրք ունեցող: «Ֆլեշ» ՍՊԸ-ն առաջատար է նաև դիզելային վառելիքի շուկայում. ապահովում է ներկրման մոտ 40 տոկոսը: Նշված ընկերություններն ունեն սեփական բաշխման ցանցեր՝ լիցքավորման կայաններ, որոնց միջոցով իրականացնում են վառելիքի մանրածախ վաճառք: Բացի այդ, վառելիքը սեփական պահեստներից իրացնում են նաև այլ լցակայանների և խոշոր սպառողների: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ խոշոր ներկրողները մեծացնում են մանրածախ կետերը՝ ներառելով իրենց վերահսկողության ներքո, ինչը ռիսկային է հորիզոնական համաձայնության տեսանկյունից:

Ըստ 104 ապրանքային խմբերում կատարված գնահատականների⁸ հետազոտված ապրանքային շուկաներից 10-ը մենաշնորհային են (սերմացու ցորեն, ջրամատակարարում, ջրահեռացում, էլեկտրական և ջերմային էներգիայի հաղորդում և այլն), 43-ը՝ դուոպոլիստական (ցեմենտ, գաջ, կերային ցորեն և այլն), 4-ը՝ օլիգոպոլ (գրանիտ, բենզին, պաղպաղակ և այլն), 20-ը՝ մենաշնորհային - մրցակցային (զովացուցիչ ջրեր, բազալտ, սեղմած բնական գազ, օդու-լիկյորի և այլն), մյուսները՝ զուտ մրցակցային (խաղողի գինի, տուֆ, տուրիզմ, բուսական յուղ և այլն):

⁸ Մ. Միքայելյան, Տնտեսական մրցակցության և մենաշնորհի պետական կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, Եր., 2005:

ЗЕНФИРА ТУМАСЯН

Доцент кафедры “Микроэкономики и организации предпринимательской деятельности” АГЭУ, кандидат экономических наук

ГАЯНЕ ГРИГОРЯН

Доцент кафедры “Микроэкономики и организации предпринимательской деятельности” АГЭУ, кандидат экономических наук

МАРИНА ТОНОЯН

Преподаватель кафедры “Микроэкономики и организации предпринимательской деятельности” АГЭУ, кандидат экономических наук

ЭММА КАРАПЕТАН

Ассистент кафедры „Международных экономических отношений” АГЭУ, кандидат экономических наук

Анализ и оценка экономической конкуренции некоторых товарных рынков РА.- В статье дается анализ экономической конкуренции в некоторых товарных рынках. Проведение подобного анализа дает возможность выявить в соответствующих товарных рынках объем реализации каждого экономического субъекта, его долю в рынке, уровень концентрации рынка.

Ключевые слова: конкуренция, совершенная конкуренция, уровень концентрации рынка. товарный рынок, объем реализации, рыночная доля.

ZENFIRA TUMASYAN

Associate Professor at the Chair of “Microeconomics and Organization of Entrepreneurial Activities” at ASUE, PhD in Economics

GAYANE GRIGORYAN

Associate Professor at the Chair of “Microeconomics and Organization of Entrepreneurial Activities” at ASUE, PhD in Economics

MARINA TONOYAN

Lecturer at the Chair of “Microeconomics and Organization of Entrepreneurial Activities” at ASUE, PhD in Economics

EMMA KARAPETYAN

Assistant at the Chair of „International Economic Relations” at ASUE, PhD in Economics

Evaluation and Analysis of Economic Competition of Some Commodity Markets in the RA.- The article illustrates analysis of the economic competition of some commodity markets. The purpose of the analysis is to present sales volume, share of market and the percentage of market centralization of each economic entity in relevant commodity markets.

Key Words: marginal productivity, adjustable competition, sales volume, commodity market, share of market, the percentage of market centralization.